

УДК 336

Н.В. Наріжна*Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана***МЕТОДИ МІНІМІЗАЦІЇ ПРОБЛЕМНОЇ ЗАБОРГОВАНІСТІ БАНКУ**

В результаті кризи різко зросла проблемна заборгованість у банківському секторі, при цьому спостерігається активний процес списання проблемних активів. Відтак проблемні активи є серйозною загрозою як для банків – кредиторів, позичальників, так і для держави, оскільки банкрутство фінансових установ, а натомість й підприємств призводить до зниження податкових платежів та соціальної нестабільності. У статті досліджені методи мінімізації проблемної заборгованості. Запропоновані основні напрями зменшення тиску проблемного портфелю на діяльність банківської установи. Стаття містить схеми роботи з проблемними боргами банків, які зараз є найважливішим питанням, вирішення якого зрушить з місця проблему банківської заборгованості.

Ключові слова: банківська система, проблемний банк, проблемна заборгованість, фінансова стійкість, субординований борг.

В результате кризиса резко возросла проблемная задолженность в банковском секторе, при этом наблюдается активный процесс списания проблемных активов. Поэтому проблемные активы являются серьезной угрозой как для банков – кредиторов, заемщиков, так и для государства, поскольку банкротство финансовых учреждений, а затем и предприятий приводит к снижению налоговых платежей и социальной нестабильности. В статье исследованы методы минимизации проблемной задолженности. Предложены основные направления снижения давления проблемного портфеля на деятельность банковского учреждения. Статья содержит схемы работы с проблемными долгами банков, которые сейчас есть наиболее важным вопросом, решение которого сдвинет с места проблему банковской задолженности.

Ключевые слова: банковская система, проблемный банк, проблемная задолженность, финансовая устойчивость, субординированный долг.

As a result of the crisis has sharply increased the debt problem in the banking sector, while there is an active process of writing off bad debts. Thus, problem assets as a serious threat to bank – lenders, borrowers, and so for the state as bankruptcy of financial institutions, and instead enterprises leads to lower tax payments and social instability.

Techniques to minimize the debt problem are investigated in the article. The main direction of decreasing pressure on the troubled portfolio of banking institutions are proposed. This article contains schemes of work with bad bank debts, which are now the most important question, the resolution of which will move from the problem of bank debt.

Key words: banking system, problem bank, problem debt, financial stability, subordinated debt.

Нинішня ситуація на фінансовому ринку перешкоджає відновленню ліквідності банків та економіки країни в цілому за рахунок наявності у більшості банківських установ вагомого проблемного портфелю. Значні обсяги проблемних кредитів зумовили величезні збитки та обсяги отриманих кредитів рефінансування, які мають бути повернені банками. Відтак є актуальним вирішення питання скорочення наявної проблемної заборгованості банків за рахунок систематизації наявних методів роботи із проблемними боргами.

Метою роботи, виходячи з актуальності даної проблеми, є висвітлення схем роботи із проблемною заборгованістю банківських установ за рахунок проведення аналізу чинного законодавства у сфері банківського сектору та вивчення структури джерел управління проблемними активами банків.

У реальному банківському секторі залишаються достатньо вагомими хвилювання відносно кризи. На жаль, при збільшенні кількості проблемних портфелів банки наращують об'єми резервування, при цьому знижуючи достатність свого капіталу і втрачаючи ліквідність для майбутніх операцій по кредитуванню реаль-

ного сектора економіки, який, в свою чергу, не отримуючи кредитного фінансування, не може повноцінно розвиватися.

Окремі питання мінімізації проблемної заборгованості банківських установ були розглянуті у вітчизняних та західних наукових працях наступних науковців: О.Зайцева, О. Бутукова, А. Мещерякова, Г. Карчека, О. Вовчак, О. Галушка, Чін-Шенг Хуанга та інших.

Водночас привертає увагу відсутність адаптованого порядку роботи із проблемною заборгованістю банків у сучасних умовах ринку та відсутність побудови схеми роботи із проблемними боргами банку.

Насамперед слід виділити окремо поняття схеми роботи із проблемними боргами – це сукупність взаємно пов'язаних моделей, що роз'яснюють принципи впровадження тих чи інших дій зі сторони банківських установ з метою мінімізації проблемної заборгованості.

Одними із основних варіантів вирішення проблеми є державна підтримка у вигляді рекапіталізації банків та створення банківського фонду, котрий акумулюватиме проблемні активи, а також субординований кредит.

Банкам, що беруть участь у процесі формування та становлення ринку, зрозуміло, що державну підтримку отримають далеко не всі з них. Натомість держава не вважає за необхідне створення оптимальної схеми фонду – акумулятора проблемних активів на загальнодержавному рівні, та банкам пропонується вирішувати це питання самостійно. При цьому треба пам'ятати, що якість банківської системи залежить від частки ризику на балансі. Часто виникають ситуації, коли через відносно високі ризики банки втрачають рівень достатності капіталу до таких розмірів, які вже загрожують втратою ліцензії кредитної установи. Первинним критерієм вибору банку є абсолютні показники, такі як обсяг капіталу та частка ринку, кількість пасивів – частка депозитів юридичних та фізичних осіб на балансі банку. Як свідчить тенденція сучасного ринку, також, як з'ясувалось, одним із головних критеріїв є наявність у банку конкурентних переваг, що дозволяє гарантувати міцну позицію на ринку. Натомість сьогодні банки із великою часткою іноземного капіталу не становлять суттєвих позитивних змін у формуванні та становленні капіталу на ринку відповідно із специфікою діяльності структурних підрозділів з іноземним капіталом, оскільки дохід, отриманий від їх діяльності, після сплати податків у повному обсязі переводиться до іноземного банку, тоді як прибутки українських банків в переважному розмірі залишаються на внутрішньому ринку та спрямовуються на капіталізацію банків. Щодо українських банків розмір капіталу, а саме статутного та регулятивного, є встановленим нормами законодавства, відносно ж філій іноземних банків правовий статус приписного капіталу залишається й досі невизначеним, при цьому невизначеним є й порядок його перерахування, зберігання та використання. Враховуючи специфіку проведення безготівкових розрахунків, ці кошти так чи інакше знаходяться на коррахунках одного із іноземних банків, що ускладнює контроль з боку НБУ за їх наявністю, розміром та використанням. При цьому не визначений порядок відкриття коррахунків, тобто на кого має відкриватися: на іноземний – материнський банк чи його філію. Це при тому, що в Україні законодавчо заборонено відкривати коррахунки в інших банках, окрім НБУ. Відповідно цієї невизначеності з боку перерахування та контролю за приписним капіталом значно зростають ризики з боку іноземних банків, їх філій та клієнтів – вкладників.

Практика банків Росії свідчить, що задля зменшення тягаря проблемної заборгованості на допомогу кредитним організаціям прийшов ринок колективних інвес-

тицій з новим інструментом, спеціально створеним для рішення проблемних активів – кредитними пайовими інвестиційними фондами. Багато банків проявили інтерес до цього інструменту, з початку 2009 року вже зареєстровано більше десятку таких фондів. Передаючи пул проблемних портфельів в кредитний фонд, банк залишає контроль над цими активами і продовжує обслуговувати видані кредити. Таким чином, він несе відповідальність за повернення заборгованості, незалежно від того, працює він самостійно чи опосередковано через колекторські агентства, залучені управляючою компанією фонду.

Дійсно, схема функціонування кредитних фондів добре підходить для вирішення питання звільнення банківських балансів від проблемної заборгованості: замість передання пулу проблемних кредитних портфельів у склад активів кредитного фонду, банк отримує на баланс паї фонду, оцінює їх по поточній справедливій вартості, звільнюючись від необхідності формування резервів можливих втрат по позиковій заборгованості. Грошові кошти, вивільнені завдяки відсутності резервування, дають змогу банку підвищити рівень ліквідності для подальшої кредитної діяльності. При цьому він зберігає контроль над активами і отримує дохід в результаті роботи фонду по поверненню заборгованості.

Здавалося б, така схема являє собою оптимальний варіант роботи з простроченими кредитами. З іншого ж боку існує можливість послаблення ринкової дисципліни банків, оскільки це може викликати створення звалища для безнадійних кредитних активів і тим самим позбавить необхідності роботи з поверненням проблемних боргів. Натомість зараз безнадійні кредити списуються на треті компанії і оцінюються без урахування реальних ризиків. Але всі учасники ринку розуміють, що в більшості це результат маніпуляцій із звітністю і виведення проблемних портфельів за баланс банку в адресу сумнівних структур.

В випадку з кредитним фондом виведення проблемних кредитів з балансу не послаблює ринкову дисципліну кредитної організації, зацікавленій в отриманні доходу за процентними виплатами. При цьому основний зміст функціонування кредитного фонду – зняти напругу з балансу банку, тобто вивільнення від створення резервів і тим самим надання свободи для відновлення нормального функціонування.

Таким чином, існує сенс у створенні та легалізації таких фондів на території України. Безумовно при цьому необхідно проаналізувати накопичений досвід інших країн, наприклад Європи та США, в цих країнах подібні структури були організовані ще до сучасної кризи та сьогодні ця практика достатньо широко використовується. В США стартувала державно-приватна підготовка до програми по очищенню балансів банків від проблемних кредитних активів (PPIP), відповідно якої банки можуть продати проблемні кредитні портфелі приватно-державним кредитним фондам [5].

В результаті кризи різко зросла прострочена заборгованість як по банківським кредитним портфелям так і серед позичальників – фізичних осіб. Майже 25% загального об'єму боргів частково не повернені, приклад наведений на базі Публічного Акціонерного Товариства «Банк «Фінанси та Кредит» (табл.1). Процес списання простроченої заборгованості йде повним ходом, із-за збільшення ризиків неповернення кредитів банки все менше кредитують реальний сектор, при цьому держава намагається підтримати банківську систему й за рахунок цього спустошуються резервні фонди.

Прострочена заборгованість за наданими кредитами виникає на 30-й день після закінчення терміну платежу згідно умов договорів, відповідно її облік досліджу-

ється на рахунках простроченої заборгованості за наданими кредитами 2027, 2037, 2067, 2077, 2087, 2107, 2117, 2127, 2137, 2207, 2237, які складають проблемну частину активів для фінансової установи.

Таблиця 1. Розмір проблемної заборгованості в розрізі термінів прострочки (на 01.01.2010)

Вид бізнесу	Терміни прострочки					Заборгованість всього за стро- ками прострочки
	до 30 днів	від 30 до 60	від 60 до 90	від 90 до 180	від 180 до 360	
<i>Індивідуальний бізнес</i>						
Прострочена заборгованість	32 963,15	3 319 870,73	49 560,81	8 187 260,23	51 694 446,81	63 284 101,73
<i>Корпоративний бізнес</i>						
Прострочена заборгованість	9 311 546,43	5 882 343,00	116 906 112,35	41 656 415,76	270 080 656,80	443 837 074,34
<i>Малий бізнес</i>						
Прострочена заборгованість	955 587,53	356 552,24	3 751 928,68	2 265 429,86	23 992 329,63	31 321 827,94
Всього простроченої заборгованості	10 300 097,11	9 558 765,97	120 707 601,84	52 109 105,85	345 767 433,25	538 443 004,02

Джерело: побудовано на основі даних фінансової звітності АТ «Банк «Фінанси та Кредит».

На жаль, сьогодні ми в банківському секторі спостерігаємо зростаючий обсяг неповернення і прострочення заборгованості по наданим активам – це є наслідком агресивного росту комерційного кредитування, спричиненого в умовах некомпетентності та корумпованості. Кредити видавалися не надійним позичальникам, в забезпечення приймалися неліквідні застави, причому важливо розуміти, що в умовах стрімкого економічного росту всі ці помилки не заважали банкам отримувати високі доходи, мати високий рівень повернення кредитів та агресивно розвивати портфель. Сьогодні проблема якості кредитних портфелів має хвилювати в першу чергу регулятора – НБУ, потім – акціонерів банків та його менеджмент.

На кожному рівні існують свої схеми оздоровлення ситуації, маємо виділити основні і найрадикальніші й натомість найефективніші. В сучасних умовах регулятор має приймати радикальні дії, тобто відзивати ліцензії у банків, котрі не справляються із погіршенням кредитного портфелю, акціонери ж мають звільняти від повноважень менеджмент, який неспроможний ефективно діяти у кризових ситуаціях, а менеджери в свою чергу мають забезпечити повернення максимальної частки заборгованості. Прострочена кредитна заборгованість є величезною державною проблемою, прострочені кредити знецінюють активи банківської системи, що спричиняє банкрутство чи необхідність докапіталізації банків. Докапіталізація в багатьох випадках є неможливою за відсутності грошових коштів на ринку, банкрутство ж банків загрожує величезними виплатами вкладникам та масовою зупинкою підприємств, депозити яких підлягають лише частковому захисту зі сторони держави. Метою ж держави, на погляд автора, є зміна принципів резервування і стандартів розрахунку банківських нормативів відповідно досвіду азіатських країн (1997–1998 рр.).

З метою здійснення порівняльного аналізу діяльності банків та розподілу наглядових функцій і обов'язків між центральним апаратом та територіальними управліннями Національний Банк України розподілив 181 банк на групи відповідно із встановленим для них граничним значенням активів, при цьому НБУ відмовився враховувати регулятивний капітал при розподіленні банків на групи [3]. В рішенні

Комісії НБУ вказується, що в першу групу крупних банків увійшли фінансові установи із розміром активів більше 13 млрд. грн., які зображені на рис. 1, при цьому в 2009 році із урахуванням регулятивного капіталу цей показник становив більше 1,5 млрд. грн., при цьому активи становили більше 14 млрд. грн. До другої групи крупних банків увійшли фінансові установи із активами більше 4 млрд. грн. (із регулятивним капіталом в 2009 році більше 50 млн. грн. й активами більше 4 млрд. грн.), третю групу середніх банків сформували фінансові установи із активами більше 1,5 млрд. грн. (капіталом більше 200 млн. грн. й активами більш 1,5 млрд. грн. – 2009 р.), а також четверта група невеликих банків сформована банками із активами менше 1,5 млрд. грн. (в 2009 році – менше 200 млн. грн. та активами 1,5 млрд. грн).

На сучасному етапі становлення банківського сектору, враховуючи зростання потреб в наданні банківських послуг, необхідність підвищення капіталізації українських банків визнається всіма спеціалістами–експертами та державними діячами. Робота у цьому напрямку ведеться на всіх рівнях – від керівників банківських установ до правління НБУ. Банкам будуть поставлені більш жорсткі умови відносно схем їх капіталізації, це є однією із складових стабілізації ситуації в банківському секторі України, при цьому якщо капіталізація банків буде признана недостатньою, то регулятор – НБУ починатиме ряд дій відповідно його входження в уставний капітал банків [5].

В рамках реалізації програми по збільшенню рівня капіталізації банків, реструктуризації зовнішнього боргу й підвищення рівня ліквідності 31 березня 2010 року Публічне Акціонерне Товариство «Банк «Фінанси та Кредит» зареєстрував в НБУ 12,5 млн. доларів від Bloomshine limited (Великобританія), залучених на умовах субординованого боргу із строком погашення 7 років (15.03.2010р. – 15.03.2017р.). Плановий показник залучення до капіталу банку в рамках капіталізації складає 200 млн. грн.

Значний вклад у рішення проблеми капіталізації робить Асоціація українських банків. Перед тим як розглядати конкретні шляхи покращення частки капіталізації банків, звертається увага на зовнішнє середовище, соціально-економічний стан, так як в країні, доходи населення якої є невеликими, а приватні підприємства із малою часткою капіталу та інтуїтивним менеджментом, дуже важко збудувати та прогнозувати потужну банківську систему. Вважаємо, що сильним інвестором, окрім населення як споживача банківських послуг, мають бути й страхові компанії та недержавні пенсійні фонди.

При цьому сьогодні страхові компанії, хоча й акумулюють велику суму коштів клієнтів, натомість виплачуючи мінімум, є ще не сформованими та не розвиненими в достатній мірі в силу слабкості страхового ринку у країні. Одним із шляхів покращення капіталізації банківської системи є консолідація банківського капіталу. Ще у 90-х роках була сформована відносно оптимальна кількість комерційних банків – 100, згодом вона стала стрімко зростати.

Сьогодні ж серед діючих банків (181 банк) 67% із них мають капітал меш ніж 100 млн. грн., тому відповідно нормативу максимального розміру кредитного ризику одному контрагенту банку можуть надаватися лише невеликі позики, не більше 25% регулятивного капіталу (рис.1).

Тобто, більшість банків мають обмежену посередницьку роль в сучасній економіці й не спроможні кредитувати великий та середній бізнес, не кажучи про

надання довгострокових й дешевих кредитів. Банківський сектор — це не те місце, де отримують надприбутки, тому часто виходить так, що прибутки, отримані від діяльності банку, направляються на його подальший розвиток чи на виплату дивідендів, при цьому частина прибутку, яка використовується для нарощування капіталу, залишається невеликою. Окрім того, банківські установи не приділяють значної уваги адекватності капіталу, про що свідчить підвищення регулятивного капіталу більшості банківських установ не за рахунок його стабільної частини, насамперед уставного капіталу, а шляхом переоцінки основних коштів, нерозподіленого прибутку минулих років, що негативно впливає на якість капіталу та знижує ефективність виконання його функцій. Тому рівень капіталізації банків залишається недостатнім, при цьому темпи приросту капіталу вже досягли темпу приросту активів, тому деякі банківські установи знаходяться на нижчій межі показників адекватності регулятивного капіталу, при цьому любі зміни в політиці держави чи Національного банку України можуть призвести до проблем із видачею позики та санкцій НБУ. Також необхідно підкреслити, що збільшення капіталу банків не завжди є основним способом виконання нормативу миттєвої ліквідності банку (Н4).

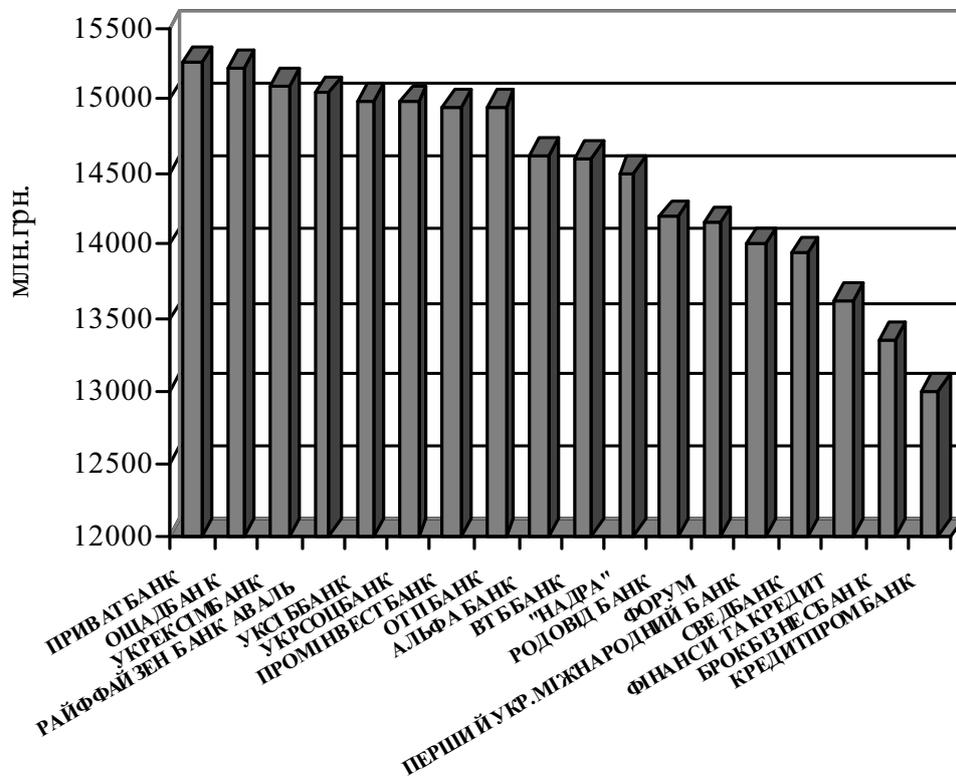

Рис. 1. Група найбільших банків України (побудовано на основі даних НБУ [6])

Ринок субординованих кредитів є однією із форм проектного фінансування, які надаються головними міжнародними фінансовими інститутами такими як Міжнародна фінансова корпорація, Європейський банк реконструкції та розвитку (СБРР) і Азіатський банк розвитку. Детоксикація банківських активів зводиться до двох

компонентів, а саме: сек'юритизації кредитного портфелю шляхом випуску цінних паперів, забезпечених правом вимоги за кредитами, а також активному управлінню заборгованістю, що знаходиться на балансі кредитного портфелю банку. Заходами для стабілізації кредитного портфелю банків є забезпечення короткострокової ліквідності, підтримання капіталізації банків на необхідному рівні (компенсація падіння в результаті списання прострочених боргів), відновлення реального сектору економіки та кредитування населення, рефінансування зовнішніх позик банків, корпорацій, управління валютними ризиками банків. До складу регулятивного власного капіталу включають кошти, залучені на умовах субординованого боргу, боргу який виникає у банку в разі залучення коштів інвестора для включення їх до складу капіталу банку із метою підвищення рівня капіталізації банків. За своєю економічною сутністю субординовані зобов'язання є для банку позичковими грошовими коштами, які потрібно повертати кредиторам, та з огляду на достатньо тривалий строк використання зазначених коштів і можливості їх конвертування, зокрема на акції банку, такі позикові кошти прирівнюються до власних. При цьому банк може погашати попередній борг за рахунок нового запозичення, користуючись новим джерелом коштів необмежено тривалий час. До банківського капіталу входять основний та додатковий капітали, в свою чергу, додатковий капітал не повинен бути більшим за основний капітал і включає в себе капітальні інструменти та субординований борг, при цьому максимальна сума субординованого строкового боргу обмежується 50% суми елементів капіталу першого рівня [1].

З метою зменшення негативного впливу фінансової кризи на діяльність банків правління НБУ на період до 01.01.2010 року дозволило банкам: враховувати до розрахунку регулятивного капіталу субординований борг, наданий в іноземній валюті за курсом на звітну дату; при цьому банкам, які залучили кошти на умовах субординованого боргу, за згодою сторін укладати додаткові договори щодо продовження (продлонгації) терміну дії договорів; включати до основного капіталу сплачені, але не зареєстровані запозичення до статутного капіталу; самостійно та на власний ризик, приймати рішення про реструктуризацію кредитів, наданих фізичним особам та здійснювати оцінку їх фінансового стану та стану обслуговування боргу без урахування фактору такої реструктуризації, за умови, що кредитним договором чи змінами до нього щодо реструктуризації заборгованості встановлено строк погашення основного боргу та відсотків не рідше одного разу на місяць і позичальник забезпечує виконання зобов'язань своєчасно та у повному обсязі [4]; крім того, НБУ вирішив не застосовувати до банків заходів впливу за порушення економічних нормативів, якщо воно спричинено зростанням курсу валют [2].

Таким чином, можемо зробити висновок, що прострочена позикова заборгованість є величезною державною проблемою, прострочені кредити знецінюють активи банківської системи, що спричиняє банкрутство чи необхідність докапіталізації банків. Ефективність існуючих форм забезпечення повернення кредиту залежить від дієвості правового механізму, правової й економічної грамотності працівників банку, дотримання норм ділової етики гарантами платіжних зобов'язань. Ефективне повернення позикової заборгованості неможливе без законодавчого закріплення принципу підвищеної відповідальності позичальника за повернення кредиту і закріплення вимог для запобігання підвищенню кредитних ризиків.

Було з'ясовано, що причиною росту проблемних кредитів в сучасних умовах стало те, що фінансові установи активно кредитували роздрібний сегмент, при цьо-

му ризику даного сегменту набагато вищі, ніж в інших сегментах (корпоративного та малого бізнесу). Відповідно зі зростанням оборотів зростали і об'єми неповернень. При цьому головною загрозою проблемних портфельів становить споживче кредитування, яке набуло широкого розмаху починаючи із 2008 року, що спричинило збільшення проблемної заборгованості.

Натомість автор пропонує наступні основні напрями в організації роботи з проблемною заборгованістю: залучення банком субординованого боргу; звільнення балансу банків від тягаря проблемних активів за рахунок переуступки прав позикової заборгованості (з урахуванням наявних прострочених активів) на користь інших установ; або ж реструктуризація кредитів, а саме: зміна графіку погашення заборгованості, пролонгація строку кредитування, кредитні канікули або зміна валюти договору – актуально для кредитів наданих у валюті, що дозволяють значно знизити платіжне навантаження і погасити позичальниками прострочені кредитні зобов'язання.

При цьому можна сказати, що повністю уникнути втрат за позиками неможливо, в деяких випадках їх значення розглядається як вартість ведення банківського бізнесу, тому основним все ж таки залишається питання встановлення допустимого для банку рівня проблемних кредитів щодо загальної вартості позикової заборгованості. Актуальність даного питання спонукає до проведення подальших ґрунтовних досліджень у галузі оцінки схем роботи із проблемними активами.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 07.12.200 року № 2121-III.
2. Постанова правління Національного банку України «Про окремі питання діяльності банків» від 5 лютого 2009 року № 49.
3. Рішення Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків «Про розподіл банків на групи» №867 від 30.12.2009.
4. Положення «Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків» затвердженого постановою Правління Національного банку України від 06.07.2000 року №279 (зі змін та доп.).
5. Зайцев О. Висвітлення становлення та схеми роботи із проблемними активами та як слідство наявними проблемними пасивами банківських установ висвітлення та схематизація завдань майбутнього періоду / О. Зайцев // Банківська практика за кордоном. – 2010. – №5. – С. 54.
6. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

Надійшла до редакції 2.09.2011